

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 291

İslâm ve Demokrasi

Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998

Yayına Hazırlayan
Ömer Turan

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	71014
Tas. No:	297.92
	KUT.D

ANKARA
1999

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad. Bayındır Sk. No: 55 (06650) • Kızılay/ANKARA

Tel: (0.312) 418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75

Fax: (0.312) 417 00 09

Yayın No: 291

Sempozyumlar-Paneller Serisi: 27

ISBN 975-389-342-6

99.06.Y.0005.291

Kapak Tasarım ve Uygulama

Mehmet Fıdancı

•

Bu kitap;

Türkiye Diyanet Vakfı

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin

Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde

hazırlanıp basılmıştır.

ENDÜLÜS'TE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR (VIII-XI. YÜZYILLAR ARASI)

Mehmet ÖZDEMİR

“Müslüman Toplumlarda Birlikte Yaşama Tecrübeleri” başlığını taşıyan oturumların ikincisinde “Endülüs Modeli”ni anlatmak üzere huzurlarınızda bulunuyorum. Ancak, yaklaşık sekiz asırlık çok zengin, renkli ve farklı bir birikimi ihtiva eden böyle bir modeli, yirmi dakika gibi kısa bir süre içinde bütün yönleriyle ortaya koyabilmenin imkansızlığı ortadadır. Bu sebeple konu, belli hususlara ağırlık verilerek dikkatlerinize arz edilecektir. Bu hususlar; *müslüman fatihlerin Endülüs’ün fethi esnasında, bilhassa dinî farklılıklarla alakalı olarak tatbikata koydukları birlikte yaşama modelinin özellikleri, bu model çerçevesinde şekillenen müşterek hayat alanları, birlikte yaşamının yolaştığı kültürel etkileşim ve bu etkileşimin tevhit ettiği neticeler şeklinde sıralanabilir.* Ancak bütün bunlara geçmeden önce, bir mukayese imkanı hazırlamak için, “birlikte yaşama” tabiri açısından fetih öncesinde İspanya’da hakim olan anlayış ve uygulamaya, kısaca da olsa işaret etmek faydalı olacaktır.

Bilindiği gibi İspanya, literatürümüzdeki adıyla Endülüs, müslüman fethi öncesinde bir Germen boyu olan *Vizigotlar* tarafından idare edilmekteydi. Vizigotlar İspanya’ya M. VI. yüzyılın başında egemen oldular. Bu esnada “*Hispano-Romenler*” şeklinde isimlendirilen yerli halkın ezici çoğunluğu, kendilerini “katolik” olarak vasıflandırılan ve Roma Piskoposluğunu üst otorite olarak kabul eden hristiyanlardan müteşekkildi. Bunun yanında nüfus bakımından azınlıkta olmakla beraber ekonomik bir hayatta rol ve nüfuz sahibi bir *yahudi cemaati* de mevcuttu. Mamafih, aynı dönemde, bazı bölgelerde putperest halk topluluklarının bulunduğu da belirtilmektedir. İspanya halkının bu inanç kompozisyonuna karşılık, idareyi ele geçiren Vizigotlar, katoliklerin “heretik”, yani “sapık” olarak kabul ettiği *Arian mezhebine* mensup bulunuyorlardı. Bu mezhebin “sapık” ilan edilmesinin temel sebebi, katoliklerin aksine, Hz. İsa’nın yaratılmış bir beşer olduğu gerçeğinden hareketle uluhiyet yönünü inkar etmeleri, dolayısıyla da şirksiz bir tevhid anlayışına sahip bulunmaları idi.

Vizigotlar, ülkedeki zikredilen farklı inançlar karşısında tolerans esasına dayalı bir politikayla işe başladılar. Esasen 100-200 bin kişilik nüfusla-

rıyla, kendilerini "sapık" olarak gören 2-3 milyonluk katolik yerli halk üzerinde hakimiyet kurabilmeleri ancak bu şekilde olabilirdi. Ne var ki, Vizigot idareciler, VI. yüzyılın sonlarına doğru, büyük ölçüde politik mülahazalarla Arian mezhebinin bırakıp çoğunluğun dini olan katolik Hristiyanlığa girince, sözü edilen tolerans politikası da son buldu. Bundan sonra "bir devletin bir dini olur" anlayışını benimseyen Vizigot idareciler, öncelikle, katolik din adamlarının da desteğiyle daha düne kadar mensubu bulundukları Arius mezhebine karşı topyekün bir imha hareketi başlattılar; mezhebin görüşlerini ihtiva eden kitapların tümünü yaktılar. Böylece şeklen de olsa Ariusçuluk sindirildi.

Devlet-kilise ikilisi bundan sonra dikkatlerini Yahudiler üzerine teksif etti. Yahudiler, hristiyanların temiz inançlarını kirletebilecek potansiyel bir tehlike kaynağı olarak kabul edildiklerinden, bu tehlikeyi bertaraf etmek için, değişik tarihlerde kimi bu cemaatin sosyal hayattan tamamen tecridini, kimi zorla hristiyanlaştırılmasını, kimisi de ülkeden kovulmalarını sağlamaya yönelik bir dizi karar ve tedbir alındı. En son 694 senesinde alınan bir kararla, açıkça, yahudilerin İspanya topraklarından tamamen kökünün kazınması hedeflendi. Bu karara göre *yahudilerin bütün mülklerine el konacak, yahudi ailelerinden ülkeyi terketmeyen veya Hristiyanlığa girmemekte direnenler köleleştirilerek hristiyan ailelere dağıtılacaktı*. Ancak kısa bir süre sonra vukû bulan beklenmedik bir gelişme, daha açık bir ifadeyle M. 711 senesinde İslâm ordusunun Endülüs'e ayak basması Vizigotlara bu hedefe ulaşma fırsatını vermedi.

Kısaca ifade etmek gerekirse, *Vizigot idaresi, VI. yüzyıl sonlarından itibaren farklı dinî anlayış ve kimlikler karşısında toleranstan uzak, tekilci ve dayatmacı bir politika izlemeye başlamıştır*. Bu yeni politikanın neticesi olarak, Endülüs'de, müslümanlar tarafından fethine tekaddüm eden günlerde, çoğunluğun dini olan Roma çizgisindeki katolik Hristiyanlık, Vizigot idaresiyle bütünleşerek devlet politikasını etkileyecek bir konuma ulaşmış; farklılığı temsil eden Ariusçular sindirilmiş, yahudiler ise sindirilme raddesine yaklaşmışlardı.

Bu değişimde, bir taraftan Vizigotların çoğunluğun dinine tabi olmakla meşruiyet tabanlarını genişletmelerinin ve bunu çabucak politik alana tahvil etmelerinin; diğer taraftan ise, katoliklerin kendi inançları dışında kurtuluş yolu bulunmadığı anlayışına olarak, başka inançlardaki insanları kendi dinlerine döndürme maksadıyla uygulamaya konan baskılara ses çıkarmamalarının, hatta cevaz vermelerinin rolü olsa gerektir. Ancak, sebebi her ne olursa olsun, şiddet ve baskı üzerine kurulu bu dayatmacı politika, Vizigotlara şeklen hizmet ediyormuş gibi görünse de, esasında bu devletin çöküşünü hazırlayan temel faktörlerden biri oldu. *Çünkü devlet, bu politika-sıyla baskı altına aldığı gruplar nezdinde meşruiyetini tamamen yitirdi. Bu*

meşruiyyet kaybı nedeniyle, baskıya maruz kalan taraflar, çareyi ülke sınırları dışında kendilerini bu baskı politikasından kurtaracak bu güçle ittifak yapmakta buldular. Bu müttefik, o sırada Kuzey Afrika'nın fethini tamamlayıp, Atlantik kıyılarına dayanmış bulunan müslüman ordusundan başkası değildi.

Mağdur kesimlerin daveti üzerine Endülüs'e ayak basan müslüman fatihler, 711 senesi Temmuz ayında (H. 92 Ramazan) kazandıkları meşhur *Vadi Lekke* savaşının ardından, ülkenin çok büyük bir bölümünü, ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın, yerli halkla yaptıkları anlaşmalar vasıtasıyla (*sulhan*) hakimiyet altına aldılar. Gelişmelerin müslümanlar lehine bu kadar kolay ve kolay olduğu kadar da süratli cereyan etmesi, Vizigotların baskıyla tesis etmeye çalıştıkları veya tesis ettiklerini zannettikleri birliğin, aslında ne kadar şekli ve temelsiz olduğunu apaçık ortaya koymaktadır.

Endülüs'ün yeni hakimi olan müslüman fatihler, aynı zamanda yeni bir sosyal modelin de temsilcileriydiler. Bu model, daha önce fethedilen topraklardaki uygulamalarda da görüldüğü üzere, *belli haklar ve sorumluluklar çerçevesinde, müslümanlarla müslüman olmayanların (gayr-i müslimler) müşterek bir coğrafya üzerinde ve tek bir devlet çatısı altında, birlikte yaşayabilecekleri anlayışı* üzerine kuruluydu. Endülüs tarihine dair ana kaynaklardaki bilgiler bir araya getirilip değerlendirildiğinde, fetih esnasında yerli halkla yapılan anlaşmalarda bu temel esprinin korunduğu görülmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse, bu anlaşmalar çerçevesinde, anlaşmalı durumundaki şehir veya bölgelerin halklarına

- *Can ve mal emniyetlerinin sağlanacağı,*
- *Dinlerini yaşama ve muhafaza konusunda güçlükle karşılaşmayacakları, dinlerini terke zorlanmayacakları, dinlerinden dolayı kınanmayacakları, mabedlerine zarar verilmeyeceği,*
- *Hür olarak yaşamaya devam edecekleri, yani köleleştirilmeyecekleri,*
- *Ailelerin parçalanmasına yol açabilecek tasarruflarda (meselâ kocaların karıları ve çocuklarından ayrılmaları gibi) bulunulmayacağı,*
- *Kendi aralarındaki mesele ve ihtilaflarda kendi hukuklarını tatbik hakkına sahip olacakları,*

taahhüd edilmekteydi. Anlaşmalı halkların, kendilerine tanınan bu haklar karşılığındaki yükümlülükleri ise, tesbit edilen miktardaki senelik cizye ve harâcı ödemeleri, ayrıca müslümanların düşmanlarıyla işbirliği içine girmelerinden ibaretti.

Anlaşmalarda yer alan hususlar, esas itibarıyla bu sayılanlar olmakla beraber, tatbikatta bu hususların daha geniş bir açılımını ve yeni haklarla zenginleştiğini görme imkanına sahip bulunmaktayız. Nitekim anlaşma metinlerinde olmadığı halde, uygulamada anlaşmalı halkların kendi örf ve

âdetlerini, kılık kıyafetlerini, dillerini muhafaza konusunda hiç bir engelle karşılaşmadıkları, ekonomik faaliyetlerine, ülke içindeki ve dışındaki seyahatlerine sınırlama getirilmediği, Endülüs dışındaki dindaş ve soydaşlarıyla rahatça temas kurabildikleri, kendi din, dil ve kültürlerini öğretebilecekleri eğitim müesseselerine sahip bulundukları müşahade edilmektedir.

Peki müslüman fatihlerin fetihle birlikte Endülüs'de uygulamaya koydukları bu yeni düzenleme, muhatapları, yani gayr-i müslimler açısından ne anlama gelmekteydi?

Hıristiyanlar açısından bakıldığında bu düzenleme, devlet-kilise ittifakının çözülmesi dışında, bir önceki dönemdeki dinî, hukukî, idarî kurum ve kuralların aynen korunduğunu ortaya koymaktadır. Bir hıristiyan kroniğinde bu hususa işaret edilirken, hıristiyan halkın fetih başlar başlamaz, ne ile karşılaşacaklarını bilmedikleri için büyük bir panik yaşadıkları, ancak müslüman fatihlerin uygulamaya koydukları yeni düzenin mahiyeti anlaşıldıkça bu paniğin ortadan kalktığı ve ülke genelinde hayatın normale döndüğünün belirtilmiş olması, son derece önemlidir.

Yahudiler açısından bakıldığında yeni düzen, hıristiyanlar için taşıdığından çok daha öte bir anlama sahiptir. Zira, bir önceki dönemde, bugünkü tabirle bir soykırımla karşı karşıya kalan yahudiler, bu düzen sayesinde bir cemaat olarak varlıklarını yeniden ihya etme, kimliklerini açıkça izhar ve geliştirme imkanına kavuşmuşlardır. Kendisi de bir yahudi olan günümüz tarihçilerinden Ashtor, dindaşlarının fetih sonrasında kazandıkları bu hak ve imkanları, Vizigot idaresinde yıllarca hayal bile edemediklerini dile getirmektedir.

Kabul etmek lazımdır ki, Endülüs toplumunda gayr-i müslim halk, sahip oldukları bu haklarla beraber, müslümanlara nazaran "öteki"ni temsil etmekteydiler. Dolayısıyla uygulamaya konan toplumsal projede kaçınılmaz olarak müslümanlara has bazı imtiyazlar mevcuttu. Söz gelimi, bir hıristiyan ya da yahudinin hükümdarlık tahtına oturabilmesi mümkün değildi. Bunun gibi haciplik, vezirlik, kitaplık, valilik gibi üst makamların da umumiyetle müslümanların elinde olması tercih edilmekteydi. Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki davalara ancak müslüman kadılar bakabilmekteydi. Devlet İslâm'ı korumayı, İslâm kültürünü geliştirmeyi kendi vazifeleri arasında telakki ederken, Hıristiyan ve Yahudi kültürünün geliştirilmesi işini, anlaşmalar çerçevesinde bu dinlerin mensuplarına bırakmıştır. Keza müslüman erkeklerin gayr-i müslim kadınlarla evlenmeleri caiz görülürken, hıristiyan erkeklerin müslüman kadınlarla evlenmelerine, en azından teorik olarak, izin verilmemişti.

Ne var ki, müslümanlar lehine olan bu sınırlı bazı farklılıklara rağmen, Endülüs toplumunda gayr-i müslim nüfusu teşkil eden hıristiyan ve yahudiler, M. XII. yüzyıla kadar kısa ya da uzun vadede mutlaka tasfiye edilme-

leri gerekli birer potansiyel tehlike odağı olarak görülmemişlerdir. Böyle görülmedikleri için de, ne tecrit ne zorla din değiştirme ne tehcir politikalarına maruz kalmışlardır. Bilakis, sahip oldukları statünün sağladığı imkanlar sayesinde ictimai hayatın hemen her alanında müslümanlarla bir arada, yan yana, iç içe olmuşlardır. Endülüs şehirlerindeki nüfus kompozisyonu bu açıdan son derece önemlidir. Söz gelimi Kurtuba, Tuleytula, İsbiliyye, Sarakusta gibi şehirlerde her üç dine mensup cemaatler, Avrupa şehirlerinde örneklerine bolca rastlanan gettolardan uzak olarak, yanyana, hattâ iç içe yaşamaktaydılar. İç içe diyoruz, çünkü gayr-ı müslimlerden müslüman olanlar, yerlerinden ayrılmadıkları için, eski dindaşlarıyla birlikte aynı mahallede yaşamaya devam ediyorlardı. Endülüs şehirciliği alanında otorite bir isim olan İspanyol Torres Balbas'ın ifadesiyle *"Müslümanlar, zımmî hristiyanlar (Musta'ribler), yahudiler, Doğulu Araplar, Berberiler, kuzeydeki İspanyol krallıklarından gelen hristiyanlar, Franklar, Cenevizliler ve sakâlîbe gibi Endülüs hayatına ayrı bir hususiyet kazandıran farklı dinler, farklı kültürler ve farklı soylardan insanlar, kendi kıyafetleri içinde ve kendi lisanlarını kullanarak, resim tablosunu andıran bir kalabalık halinde şehir merkezinde dolaşmaktaydı"*. Diğer taraftan, benzer bir manzarayı şehrin maddî unsurları açısından da gözlemlemek mümkündür. Meselâ Kurtuba şehrinde yahudi mahallesi, Ulu Cami'nin hemen bitişiğinde yer almaktaydı. Müslüman ve yahudi mezarlıkları yan yana olup, aralarını sadece ince bir yol ayırmaktaydı. Yine aynı şehirde müslümanlar ve hristiyanlar bir süre San Vicente kilisesini, yarısı bir tarafa diğer yarısı öbür tarafa ait olmak üzere ibadet mahalli olarak paylaştılar. Şehrin ana giriş kapılarından birinin üzerinde Hz. Meryem'i temsil eden bir heykel bulunmaktaydı.

Benzer bir birliktelik ordu gibi hassas bir kurum bünyesinde de görülmektedir. Meselâ Endülüs Emevileri döneminde I. Hakem'in beş bin kişilik muhafız birliği vardı ve bu birliğin tamamı hristiyan askerlerden müteşekkildi. II. Abdurrahman ve I. Muhammed dönemlerinde bir Frank generalin askerleriyle birlikte orduda hizmet verdiği bilinmektedir. Keza mülûkü't-tavâif döneminde Gırnata'ya hükmeden Zirî hanedanına hizmet veren saray muhafızlarının bir bölümü yine hristiyan askerlerdi. Bir diğer çarpıcı örnek, Ortaçağ İspanya tarihinin tanıdığı en ünlü hristiyan şövalyelerinden biri olan El Cid (Rodrigo Díaz Vıvar)'dir. Bu şövalye, kendine bağlı hristiyan askerlerle birlikte yıllarca müslüman Sarakusta Emirliğinin hizmetinde Kastilya Krallığına karşı mücadele etmiştir. Bu konuda daha bir çok örnek sunmak mümkündür. Bu vesileyle burada dikkat çekilmesi gereken husus, ordu teşkil edilirken din faktörünün çok fazla ya da tek başına belirleyici olmayışıdır. Böylece olduğu içindir ki, müslüman idareciler orduda hristiyan askerleri görevlendirmekte, hristiyan askerler ise müslümanlarla aynı safta kendi dindaşlarına karşı savaş yapmakta bir beis görmemişlerdir.

Müslim - gayri-müslim birlikteliğine şahit olunan alanlardan bir diğeri, ailedir. Bilindiği gibi Endülüs'ü fetheden müslüman askerlerin büyük bir bölümü, bekâr vaziyette buraya gelmiş ve yerleşmişlerdi. İşte bu askerler, daha fethin ilk günlerinden itibaren yeri gayr-i müslim kadınlarla evlenmeye başladılar. İlk dönem İslâm fetihleri esnasında, bu şekilde evliliklerin en çok yapıldığı ülke Endülüs'tür dense, mübalağa edilmiş olmaz. Bu sebeple-
dir ki, bazı İspanyol araştırmacılar, Endülüs Araplarının ırk olarak tama-
men İspanyollaştıklarını ileri sürmektedirler. Nitekim bu araştırmacılar-
dan biri, işi, fetih-ten iki buçuk asır sonra Endülüs Emevî halifesi II. Hişam'ın
ancak %0.09 oranında Arap kanı taşıdığını iddia edecek kadar ileri götür-
müştür. Bu evliliklerin üzerinde durulan konu açısından asıl önemli olan
tarafı, müslüman erkeklerin zevcesi olan hristiyan kadınların bir bölümü-
nün, evlilik sonrası da kendi dinlerine bağlı kalmaya devam etmiş olma-
lıdır. Bu kadınlardan bazıları, bu durumlarının bir neticesi olarak, doğur-
dukları çocukları, İslâm hukuku açısından mümkün olmasa bile, fiilîyatta
hristiyan terbiyesi ile yetiştirebilmişlerdir. Diğer taraftan, yine fukahâ tara-
findan şiddetle karşı çıkılmakla beraber, yerli halktan müslüman olmuş ai-
leler arasından kızlarını hristiyan erkeklerle evlendirenler olmuştur. *Bu bil-
giler, hukuk normlarıyla pratik hayatın her zaman birbiriyle uyummadığını
göstermesi açısından ayrı bir değere sahiptir.*

Şehirde, orduda ve evdeki birlikteliği, idarî, siyasî ve kültürel hayatın
merkezi konumundaki sarayda görmemek mümkün değildir. *Bilhassa M. X.
yüzyılda Endülüs Emevî sarayı, toplumu bütün farklılıklarıyla en üst seviye-
de temsil eden bir tablo görüntüsü vermektedir.* Toplumu teşkil eden bütün
dinî ve etnik unsurlar bu saraya girme ve hizmet sunma imkanına kavuş-
muş bulunuyorlardı. *Müslüman halife, yahudî hekim, hristiyan mütercim,
saklebî komutan, Arap veya Berberi başvezir, vezir; müvelled başkadı, Su-
danlı ulak, Iraklı edip;* aynı sarayın çatısı altında buluşmaktaydılar. Farklı-
lıkları uyum içerisinde bir araya getiren bu manzara karşısında hayrete ka-
pılmaktan kendini anlamayan Fransız araştırmacı Henri Pérès, şu ilginç
tesbiti yapmaktadır:

*"Bu birarada yaşama tarzı, Endülüs müslümanlarının hristiyan halka
olan toleranslı yaklaşımını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ger-
çekten hiç bir mağlup halk, anlaşmalarla sağlanan hakların ve zımmî huku-
kunun tatbiki konusunda İspanyollar kadar şanslı olmamıştır. Devletin her
kademesinde bu halktan insanlar vardır. Kimileri vâlîde sultan olarak halife-
lerin yanında, kimileri mevâlî statüsünde, kimileri maaşlı asker olarak ordu-
da, kimileri de general olarak ordunun en üst kademesinde..."*

Buraya kadar verilen bilgilerin, esas itibarıyla, farklı dinlerin birlikte ya-
şaması ile alakalı olduğu dikkatlerden kaçmamıştır. Mamafih, bu noktada

belki, müslümanların kendi aralarındaki farklı dinî anlayışlar açısından uygulamanın ne şekilde olduğu merak edilebilir. Konu bu tebliğin sınırlarını aşmakla beraber, genel mahiyette bir iki cümleyle de olsa değinmekte yarar vardır. Şöyle ki: Endülüs Emevî devletinin kuruluşunun hemen ardından, Malikîlik ülkenin resmî mezhebi haline geldi. Bu durum, ister istemez, ülkede farklı dinî anlayış ve hareketler hakkındaki yargıların bu mezhebin görüşleri istikametinde şekillenmesi neticesini doğurdu. Binaenaleyh, Malikî fukahasının “*bid’at ehli*” veya “*sapık*” olarak nitelediği gruplar, zaman zaman idareciler tarafından “gayr-i meşrû” ilan olarak nitelediği gruplar, zaman zaman idareciler tarafından “gayr-i meşrû” ilan edildi ve bunların devlet gücüyle tasfiyesi cihetine gidildi. Yalnız bu hususta idarecilerin her zaman fukahânın paralelinde hareket ettiklerini düşünmemek gerekir. İdareciler, daha ziyade, ya muhalif dinî hareketlerin siyasî nitelik kazanmakta olduklarını gördüklerinde ya da fukahâ ve fukahânın etkisi altındaki halk kesimleri arasında söz konusu hareketlere karşı galeyana gelen muhalefet duygularının yatıştırılmasını zaruri buldukları anlarda fiilî müdahale kararı almışlardır. Ancak bütün bunlara rağmen, Doğu’da gelişen hemen her fikir ve cereyan, bir şekilde Endülüs’de de temsil imkanını bulmuştur. Öyle olmasaydı, bu ülkede İbn Meserre, İbn Hazm, İbnü’l-Arif, İbn Tufeyl, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi malikilikle uyuşmayan farklı fikirlerin temsilcisi büyük dehâlar temayüz edebilir miydi?

Fetih sonrasında uygulamaya konan bir arada yaşama modeli, Endülüs’de toplumu teşkil eden farklı dinî ve etnik unsurları, ictimai hayatın hemen her alanında buluşturması açısından olduğu kadar, tevhit ettiği neticeler açısından da son derece önemlidir. *Bu neticelerden ilki, ülkenin ciddi bir kültürel etkileşim ve değişim süreci yaşamış olmasıdır.* Bu süreçte öne çıkan önemli gelişmelerden biri, *İslâmlaşma*, diğeri ise *Araplaşma*’dır. İslâmlaşma, fetihle beraber başlayıp, IX. yüzyılda hızlanmış; X. yüzyılda ise en yüksek noktasına ulaşmıştır. Araplaşma da İslâmlaşmaya paralel olarak gelişen, ancak dairesi İslâmlaşmadan daha geniş olan bir olgudur. Araplaşma ile, yerli halk arasında Arapçanın, Arap örf ve âdetlerinin, giyim-kuşam tarzının yaygınlaşması kastedilmektedir. Bu son olgu açısından bakıldığında IX., özellikle de X. yüzyılda toplumdaki Berberi ve yerli müslümanların yanında gayr-i müslimlerin de önemli ölçüde Araplaştıkları dikkat çekmektedir. Özellikle hristiyanlar arasında Arapça yaygın bir biçimde kullanılmaktaydı. Bu sebeptendir ki daha IX. yüzyılda, yeni kuşakların daha iyi anlayabilmesi için, İncil’in Arapça tercümelerinin yapılması zarureti doğmuştu.

Hristiyan gençlerin Latinceyi ihmal etme pahasına, Arap edebiyatına olan merakları, düzgün Arapça konuşma hususundaki maharetleri, dönemin önde gelen bazı hristiyan şahsiyetlerini çileden çıkarmaktaydı.

Diğer taraftan hristiyanlar arasında çok sayıda kimse giyim kuşamda, yeme-içmede ve isim koymada Arapları taklit etmekte; evlerinin içini Arap

usulü süslemekteydi. İşte bu sebeple, hristiyan İspanyol krallıklarının tebası olan hristiyanlar, Endülüs'deki dindaşlarını, "Araplaşmış kimseler" anlamında *Mozarabes* (Arap. el-Musta'ribûn/Musta'ribler) olarak adlandırmışlardır.

Araplaşma, yahudileri de içine almıştır. Nitekim, yahudilerin "altın çağ"ı olarak kabul edilen X. ve XI. yüzyıllarda İbn Gabirol, İbn Ezra, Hasday b. Şaprût, Yehuda Ha-Levi ve burada isimlerini saymaya imkan bulunmayan başka bir çok yahudi edip ve mütefekkeri, eserlerini Arap dilinde kaleme almışlardır. Bir arada yaşamanın tabii bir sonucu olarak, nasıl Arapça yerli halk arasında yayıldıysa, Araplar ve Berberiler arasında da yerli halkın dili olan Latince, konuşma dili olarak yaygınlık kazanmıştır. Meşhur âlim İbn Hazım'ın verdiği bazı bilgilerden, XI. yüzyılda Endülüs halkının neredeyse tamamının Arapça'nın yanında konuşma dili olarak Latinceyi de kullandığı anlaşılmaktadır.

Bu noktada, bütün bu gelişme ve değişmelerin tavandan yapılan bir empoze veya dayatmaya bağlı olarak değil; tabii, tedrici ve serbest işleyen bir süreç içerisinde şekillenmiş olduğunu bilhassa hatırlatmak gerekir.

Üzerinde durulan modelin tevlit ettiği ikinci netice, bir Endülüslülük şuurunun şekillenmeye başlamış olmasıdır. Bunda bir taraftan müslüman idarecilerin şehirleşmeyi teşvik etmeleri sonucunda gerçekleşen kozmopolitleşmenin, diğer taraftan da bilhassa X. yüzyılda kaydedilen medeniyet ve kültür hamlelerinin önemli payı vardı. Bu yüzyılda Endülüs, tartışmasız Batı'daki en müreffeh ülkeydi ve bu ülkeye mensup herkes, ülkesiyle gurur duymaktaydı. Bu sebeptendir ki, her kesimden halk, ülkeyi bu konuma yükselten baştaki idarecilere itaati bir vazife telakki etmekteydi. Nitekim, Kurtuba piskoposu *Recemundo*'nun, X. yüzyıl ortalarında Alman kralı Oton'u temsilen Kurtuba'ya gelen rahip Juan'a kendisini müslüman idarecilerin maiyetinde bulunmak ve onlara karşı çıkmamakla suçlaması üzerine, "...Apostol (Havari)'un sözleri bize isyan etmemizi yasaklamaktadır. Her tarafta musibetin kol gezdiği bir zamanda bize kendi kanunlarımızla amel etme hakkının verilmiş olması önemli bir teselli kaynağıdır. Onlar (müslümanlar) bizim dinimize ve kültürümüze olan bağlılığımızı gördükçe, bizimle olan anlaşmalarına riayet etmektedirler. Dinimize saldırılmadıkça, onların kanunlarına uymamız gerektiği görüşündeyiz" şeklinde itiraz etmiş olması, son derece manidârdır.

Son olarak, birlikte yaşama modelinin Endülüs medeniyetinin teşekkülüne olan katkısı üzerinde de, bir kaç cümleyle de olsa durmakta yarar vardır. Bugün tarih şahadet etmektedir ki, medeniyetler, farklılıkları bünyesinde barındıran coğrafyalarda, daha canlı ve daha renkli bir biçimde gelişip yükselebilmektedir. Zira, tarih boyunca farklılıklar, birer risk unsuru olabildiği gibi, belirli bir ahenk içerisinde dengelendiğinde, medeniyet kurucu birer mu-

harrik unsur haline de gelebilmiştir. Endülüs'de birlikte yaşama modeli ile işte bu ahenk sağlanmış ve bu sayede her beşerî unsurun değişik ölçülerde katkısı bulunan bir Endülüs medeniyetinin kurulması mümkün olmuştur. Binaenaleyh, bu medeniyetin birer tezahürü olan Endülüs mimarisi, musiki-si, edebiyatı, idarî yapısı, müesseseleri ve kültürel eserlerini; toplumun sırf bir kesimini dikkate alarak anlamak mümkün değildir. Bilakis, adı geçen medeniyeti, katkı payları farklı farklı olmakla beraber, Arap, Berberi, Müvelled, Musta'rib, Yahudi, Sakâlibe gibi beşerî unsurların bir sentezi olarak değerlendirmek, vakiya daha uygundur.

Sonuç

1. Endülüs'ün fethi, özellikle dinî farklılıklar açısından tekilci ve dayatmacı bir uygulamadan farklılıklara açık, çoğulcu bir toplumsal modele geçişi sağlamıştır.

2. Yeni toplumsal model çerçevesinde, farklı dinlere mensup cemaatlere kimliklerini koruma imkanı sağlanmıştır. Can ve mal emniyetleri, iş ve seyahat hürriyetleri garanti altına alınmıştır.

3. Hakim unsur olmaları nedeniyle müslümanlar, sınırlı da olsa bazı imtiyazlara sahip olmuşlardır.

4. Birlikte yaşama modeli, hayatın hemen her alanını, müşterek ilişkilere açmıştır. Bu ilişkiler, tedricî bir kültürel etkileşime, bu etkileşim ise İslâmlaşma ve Araplaşmanın yaygınlaşmasına müşterek bir Endülüslülük şuurunun oluşmasına, daha da önemlisi bütün ictimai unsurların katkısı bulunan bir Endülüs Medeniyeti'nin doğmasına vesile olmuştur.